

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב צבי א' סלושץ

האם חייב מי שאין לו קרקע, במצות ראייה ובקרבת פסח?

- א -

במסכת פסחים דף ג, ע"ב מסופר:

"ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים. אמר: כתיב יכל בן נכר לא יאכל בוי (שמות י"ב, מג) וכתיב יכל ערל לא יאכל בוי (שם פסוק יח) ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי. אמר ליה רבי יהודה בן בתירה: מי קא ספו לך מאליה? (כלום נותנין לך מן האליה לאכול, אין נותנין לך אלא מן הכחוש שצנ. ונתכוין להטעותו לכשילך עוד ישאל מן האליה" - רשי"י). אמר ליה: לא. כי סלקת להתם אימא להו ספו לי מאליה. כי סליק אמר להו: מאליה ספו לי ("הלעיטוני מאליה, וכצטת הית ואליתתה קריצת לגצות" - רשי"י). אמרו ליה: אליה לגבוה סלקא. אמרו ליה מאן אמר לך הכי? אמר להו רבי יהודה בן בתירה. אמרו מאי האי דקמן? בדקו בתריה ואשכחוהו דארמאה הוא - וקטלוהו. שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירה: שלום לך ר' יהודה בן בתירה דאת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים".

התוסי שם בד"ה **מאליה** כתבו: "ורבי יהודה בן בתירה שלא עלה לרגל? יש לומר שלא היה לו קרקע או זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו דפטור מפסח כמו מראה. אי נמי נציבין חז"ל היא כדמוכח בסיפרי בפי ראה"¹.

מה שכתבו התוסי שמי שאין לו קרקע פטור מראייה, מקורו להלך בפסחים דף ח, ע"ב: "דאמר רבי אמי: כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאיין לו קרקע אין עולה לרגל". מהלשון: "אין עולה לרגל" משמע שאינו פטור אלא רשאי שלא לעלות. אבל ר' עקיבא איגר שם בגליון השי"ס ציין שכן איתא בירושלמי סוף

1. שם לפסוק "כי יכרית" (דברים י"ב, כט) איתא: "מעשה ברבי אלעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכין לנציבין אצל רבי יהודה בן בתירה ללמוד הימנו תורה, והגיעו לצידון וזכרו את ארץ ישראל וחזרו". מכאן שצידון הייתה קודם נציבין והיא כבר שלא מארץ ישראל וכל שכן נציבין שהיא רחוקה מצידון.

פרק ג' ושם איתא שהוא פטור. וז"ל הירושלמי: "תני: והראיון, רבי יוסי בשם רבי יוחנן מי שאין לו קרקע פטור הראיון". ומפרש ר' יוסי בשם ריב"ל: "מי שאין לו קרקע פטור מן הראיה שנאמר ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות את פני ה' אלקיך שלש פעמים בשנה (שמות ל"ד, כד)". ומהסמיכות של המילים "ארצך" ל"בעלותך" בא הפסוק להוציא מי שאין לו ארץ ("פני משה"). וכן כתבו התוס' בריש חגיגה דף ב, ע"א ד"ה חוץ, שכל המנויים במשנה שפטורים מן הראייה, לאו דוקא דתנא ושייר גם המקמץ והמצרף נחושת והבורסי פטורים אף הם מן הראייה, וכן מי שאין לו קרקע.

ה"משנה למלך" בפרק א' מהלכות קרבן פסח הלי' א' כתב, שכל אלה המנויים ברמב"ם בפרק ב' מהלכות חגיגה הלי' א' שפטורים ממצות ראייה, והם אחד עשר שפטורים: נשים, עבדים, חרש, שוטה, קטן, סומא, חיגר, טמא, ערל, זקן וחולה - כולם חייבים בקרבן פסח ומה שנתמעטו הוא רק ממצות ראייה ולא מקרבן פסח. ותמה על דברי התוס' הנ"ל: "ולא ידעתי היכא רמיזא דמי שאין לו קרקע או זקן שפטור מפסח. ולא יתכן דגמירי מראייה דהא נשים פטורות מראיה וחייבות בפסח. וגם לא ידעתי התירוץ שנציבין חו"ל, מה הועילו להיותו חו"ל דאי לפוטרו מפסח ראשון אין זה תלוי בחו"ל אלא כל שהיה רחוק ט"ו מילין פטור. ואי סבירא להו דמי שדר בחו"ל פטור לגמרי אף מפסח שני זה לא ידעתי היכא איתיה, ואף במצות ראייה לא ראיתי שיפטרו למי שבחו"ל. סוף דבר שדברי התוס' מתחילתם עד סופם צריכים אצלי תלמודי", עכ"ל "משנה למלך".

והנה הצ"ח לפסחים ג', ע"ב כתב להסביר כוונת דברי התוס' שמי שפטור מראייה פטור גם מקרבן פסח וזו לשונו: "הנה אין כוונת התוס' שמי שאין לו קרקע פטור מפסח, ופוק חזי שתחילת קושיית התוס' לא הייתה להקשות למה לא עלה ר' יהודה בן בתירה לעשות הפסח שזה אינה קושייה, דוודאי הוא בדרך רחוקה ופטור, ולא מצינו שיהיה מחוייב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח, וביום י"ד שמגיע הזמן הרי הוא בדרך רחוקה. אבל הוקשה להם למה לא עלה לרגל שזו מצוה על כל ישראל לעלות איש ממקומו לירושלים להגיע שם ברגל. ועל זה תירצו שלא היה לו קרקע ומי שאין לו קרקע אין צריך לעלות לרגל כדלקמן דף ח, ע"ב, וכיון שלא עלה לרגל ממילא פטור מפסח כמו מראייה". לפי זה סרה תמיהתו של "משנה למלך" היכן מצאנו שמי שאין לו קרקע פטור מקרבן פסח, שבוודאי חייב הוא בקרבן פסח. אלא שר' יהודה בן בתירה היה פטור לעלות לרגל לקיים מצוה ראייה מטעם שאין לו קרקע והרי הוא בדרך רחוקה שפטור מפסח ראשון.

אמנם בעל "מנחת חינוך" במצוה ה' אות ד' (ד"ה והנה מבואר דנשים

ועבדים) תמה על דברי הצלי"ח, הגם כשאין לו קרקע פטור מראיה אבל ודאי מצות עשה על כל ישראל לעשות הפסח ככל מצות עשה שבעולם, ומחוייב לילך מקצה הארץ להתקרב עצמו כדי לקיים מצות עשה. אך אם עבר והוא בדרך רחוקה יש דינים שציוותה התורה, אבל בוודאי מחוייב להתקרב ולקיים מצות עשה². ולדברי הצלי"ח כל ישראל אפילו בארץ ישראל כל שהם רחוקים ט"ו מיל מירושלים שזו דרך רחוקה, פטורים מלילך ולעשות הפסח. אי"כ כל ישראל פטורים לעשות פסח ראשון, ופסח שני לא יהיו מקריבים כי רוב הציבור אין עושים פסח שני, אי"כ פטורים ממצות הפסח. והאריך מאוד להוכיח שוודאי רבי יהודה בן בתירה היה מחוייב גם קודם הזמן לצאת לירושלים ואין לו פטור של דרך רחוקה. ובסוף סיים: "מ"מ מצד הסברא אין סברא כלל דלא יהיה מצוה על כלל ישראל דודאי מצוה להתקרב לעשות הפסח ומצוה שיבוא ולא יהיה בדרך רחוקה".

על כל פנים חזינן מכאן שנחלקו הצלי"ח וה"מנחת חינוך" אם אדם מחוייב קודם חיוב המצוה לדאוג שיוכל לקיים המצוה: להצלי"ח - אינו מחוייב, ול"מנחת חינוך" - מחוייב³.

- ב -

הרמב"ם השמיט דין זה שמי שאין לו קרקע פטור מראייה. וכתב הצלי"ח בפסחים דף ח, ע"ב ד"ה כדרי' אמי, ששאלה זו שאל ממנו הגאון ר' ישעיה בערלין מברעסלא, והשיב לו משום שדינו של רבי אמי לא כולם סוברים כן, שהרי שם משמע מהגמ' שרב חולק על רבי אמי. דאיתא בשם בגמרא ששאלו את רב האם בני הישיבה שגרים בכפרים וצריכים ללכת מוקדם בבוקר לבית רבם ובערב משתחשך ויש סכנה לעבור בבקעה, האם מותר להם להכניס עצמם בסכנה כדי ללמוד תורה? ואמר להם: "עלי ועל צווארי!" כלומר שיכולים ללכת שבוודאי לא יזוקו שמצות תלמוד תורה מגינה עליהם. וחזרו ושאלו: האם מותר גם לחזור למלונם לאחד הלימוד? ולא ידע רב להשיב. אח"כ מביאה הגמ' דברי רבי אלעזר:

2. מרש"י לקמן בפסחים דף ע, ע"ב ד"ה וישב לו בדרום, משמע שיכול אדם לכתחילה להתרחק מירושלים קודם זמן חיוב קרבן פסח, עיי"ש.

3. מה שנחלקו שני האחרונים הנייל מסתפק בזה בעל "חיי אדם" בכלל ס"ח ס"ק יט, שכתב שם: "אם צריך לעקור מביתו לילך לעיר אחרת לקיים המצוה - צריך עיון". ושם ב"נשמט אדם" ס"ק ג' נתן דוגמא כגון בעיר שאין בה שופר בראש השנה האם חייב לעקור מביתו בערב ר"ה וללכת לעיר אחרת כדי שיוכל ברי"ה לצאת ידי חובה של תקיעת שופר, או כיוון שבערב ראש השנה לא חלה עליו מצות שופר, אינו חייב לעקור מביתו כדי שלמחר ברי"ה ישמע שופר ויקיים המצוה. ובתחילה צידד שאין צריך לעזוב את ביתו ללכת לעיר אחרת לקיים המצוה ואפילו במצוה דאורייתא, ולבסוף הניח הדבר בצ"ע.

"שלוחי מצוה אינם ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזירתן". ולמדו זאת מדברי איסי בן יהודה שתורה כותבת על עולי רגלים "ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך". ואין לי אלא בהליכה בחזרה מנין? ת"ל "ופנית בבוקר והלכת לאוהלך" - מלמד שתלך ותמצא אהלך בשלום. ושואלת הגמ' וכי מאחר שאפילו בחזרה אינם ניזוקים, בהליכה למה לי קרא שאינם ניזוקין? ומתרצת הגמ': "לכדרכי אמי דאי"ר אמי כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושואן לו קרקע אין עולה לרגל". לפי"ז רב שפסק שבהליכה לא יזוקו מנין ידע? אלא ודאי מהפסוק: "ולא יחמוד איש את ארצך", שזה מורה על הליכה שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקה, ובחזרה למד מ"ופנית בבוקר". נמצא לרב לא מיותר הפסוק "ולא יחמוד איש את ארצך" לדרוש שפטור מראיה, לפיכך הרמב"ם לא הביא דין זה כי סבר כמו רב.

בספר "באר אברהם" להגאון אברהם משכיל לאיתן בחידושיו לפסחים כתב לבאר תירוצם השלישי של תוס' שנציבין המקום שהיה גר שם רבי יהודה בן בתירה היה בחו"ל, לכן, לא עלה לירושלים לעשות הפסח. ושואל: מה מועיל היותו בחוץ לארץ לפטור מפסח והרי אף במצות ראייה לא מצאנו שיפטרו מי שדר בחו"ל?! וכתב שיש ראייה לתוס' מסוגיא בראש פרק אי דתענית דף ד', ע"ב שאמרו שם בגמ' שיש חילוק בין בני בבל לבני ארץ ישראל בזמן שאלת טל ומטר. שבני בבל אין שואלים עד יום ז' במרחשון, ובני ארץ ישראל שואלים מיום טוב האחרון של חג. ושואלת שם הגמ' מאי שנא לבני בבל ששואלים באיחור דהיינו בז' בחשון - משום שיש לבני בבל עדיין פירות בשדות ואם יקדימו לשאול, המטר יקלקל הפירות, והרי לבני אי"י יש להם עולי רגלים שלא הספיקו להגיע לביתם? והגמרא מעמידה שמדובר בזמן שאין בית המקדש קיים שאין עולי רגלים, לכן אין מאחרים שאלת הגשמים ושואלים ביום טוב אחרון של החג. לפי הסלקא דעתך של הגמ' שמדובר בזמן שבית המקדש היה קיים, למה אמרה הגמ' שהטעם שבני בבל מאחרים ושואלים בז' בחשון משום פירות שבשדות, תיפוק ליה משום עולי רגלים, ואי"כ גם בני בבל ידחו משום עולי רגלים לז' בחשון? אלא ודאי שמע מינה דבני חו"ל פטורים ממצות ראייה ולכן אין הטעם של עולי רגלים עילה וסיבה לאחר שאלת הגשמים וכל האיחור הוא משום פירות שבשדות. הרי מוכח שהגרים בחו"ל לא חייבים בראיית המקדש ולכן ר' יהודה בן בתירה שגר בנציבין לא עלה לרגל⁴.

אמנם על עצם ההנחה שכתב בעל "באר אברהם" שבני חו"ל פטורים מראייה, הקשה המחבר מגמרא מפורשת בסנהדרין דף יא, ע"א דתניא התם: "אין מעברין את השנה אלא אי"כ היתה צריכה מפני הדרכים ומפני גלויות ישראל

4. ועיין עוד בפסקי תוספות למסכת תענית פרק אי אות ט' שכתב: "הרחוקים מנהר פרת כגון בני בבל לא היו עולין לרגל".

שנעקרו ממקומם ועדיין לא הגיעו. ופירש רש"י: "ומפני גלויות ישראל - בני הגולה כרחוקים ונסמע לבית דין שנעקרו ממקומם לעלות לרגל ועדיין לא הגיעו, ואם לא יעצרו לא ירגילו לבוא בפסח". ואם נאמר שאין בני חו"ל חייבין בראייה וגם לא בקרבן פסח כמו שהתוס' כתבו, אי"כ למה מעברין את השנה בשביל ביאתם. וזה לכאורה נגד הסוגיה בתענית ונגד דברי התוס' בפסחים.

- ג -

כדי ליישב שיטת התוס' מקדים בעל "באר אברהם" דברי ה"טורי אבן" שכתב לפרש דברי הגמ': "כל שיש לו קרקע עולה לרגל וכל שאין לו קרקע אינו עולה לרגל" ולמדו מהפסוק: "זלא יחמוד איש את ארצו בעלותו לראות", כתב הטו"א שדווקא מי שאין לו קרקע בארץ ישראל מקפידה התורה שפטור לעלות לרגל, שסתם "ארצו" של ארץ ישראל במשמע. ומוסיף מהרש"א: "ונראה הטעם בזה דעיקר מצוה של עליית רגלים לשמוח שם במצות פירות הארץ שהם הביכורים ומעשר שני ולשמח שם את העני והגר והלוי באכילתו, והרי עלייתן לשם שמים. מה שאין כן מי שאין לו קרקע שלא יכול לקיים כל זה ועלייתו אינה לשם שמים". לטעם זה מבואר שצריך שתהיה לו קרקע של ארץ ישראל דווקא שבה תלויות המצוות הנוהגות בקרקע.

לפי זה מסביר הוא כוונת התוס' שכתבו "אי נמי נציבין חו"ל היא", שאין כוונתם לומר שיושבי חו"ל פטורים מפסח ומראייה מצד שהם יושבים בחו"ל, שזה לא פוטרת אותם ממצוות אלו, כמו שמוכח מגמ' בסנהדרין שמעברין מפני הגלויות. אלא עיקר הדבר אם בני חו"ל יש להם קרקע בארץ ישראל אז גם הם חייבים לעלות לרגל אע"פ שהם גרים בקביעות בחו"ל. אבל כשאין להם קרקע בא"י בוודאי פטורים הם אע"פ שיש להם קרקע בחו"ל. נמצא שזה שמוכח ממסכת תענית שבני חו"ל פטורים מעליה לרגל, לא משום שהם גרים בחו"ל, אלא משום שסתם יושבי חו"ל אין להם קרקע בא"י ומילתא דלא שכיחא שיהיה לבני חו"ל קרקע בא"י. וזהו שאמרו התוס' "אי נמי נציבין חו"ל היא" ור' יהודה בן בתירה שגר שם מסתמא לא היה לו קרקע בא"י לכן לא עלה לרגל⁵. ואף אם לרבי יהודה בן בתירה היה קרקע בנציבין הרי הוא כמי שאין לו קרקע לגבי חיוב עליה לרגל. וזהו שכתבו התוס' בתירוץ הראשון שמי שאין לו קרקע אינו עולה לרגל.

הנפקא מינה בין שני התירוצים של תוס', שלתירוץ הראשון סברו התוס' שלא היה לו קרקע כלל לכן הוא פטור. ובתירוץ האחרון חזרו בהם ואמרו שאף אם היה לו קרקע לר' יהודה בן בתירה אבל הקרקע הייתה בנציבין שהיא חו"ל

5. ראה במדרש איכה רבה פרשה ג' על הפסוק ויגרס בחצץ שני, ומה שכתב שם הרש"י.

כדמוכח בספרי פרשת ראה - בכל זאת פטור הוא מראייה שאינה קרקע בארץ ישראל⁶. ומה שאמרו בסנהדרין שמעברין בשביל גלויות שנעקרו ממקומם, זהו דווקא שאנו יודעים בהם שיש להם קרקע בא"י ולא נפטרו לעלות לרגל, לכן מעברין בשבילם כדי שיספיקו לעלות לארץ ישראל.

מכל האמור לעיל מוכח שחיוב עליה לרגל קובע על-ידי שיש לאדם קרקע בא"י. ונראה להסביר משמעות הפנימית לפטור מי שאין לו קרקע ממצות ראייה. החיוב לעלות לרגל למקדש הוא דווקא בגי הרגלים. הנה הרגלים חלים בזמן עונת העבודות בשדה שהיא בעיצומה. פסח - זמן קציר שעורים; שבועות - זמן קציר חטים; סוכות - זמן האסיף של פירות השנה. נצטוונו לנטוש את שדותינו דוקא בעונה הבודדת ולהראות במקדש בעת ובעונה אחת עם כולם. מצוה זו מאחדת את כולם וכל אחד ואחד מהווה חוליה אחת בהתוועדות זו. נמצא שיסוד מצות ראייה הוא מצד הכלל שכל זכרי ישראל יבואו להתראות פנים בעזרה, וחיוב הפרט בא מתוך שהוא מן הכלל⁷. לפי זה, מי שאין לו קרקע אין הוא יכול להתעורר לרעיון ההתוועדות וההשתייכות לעם הכללי, כי אין הוא מקריב מממונו כלום, לפיכך פטרו אותו מלעלות לרגל לבית המקדש.

- ד -

והואיל ואתא לידן מעשה דרבי יהודה בן בתירה נימא מילתא דשייד לעניין זה.

מסופר שם שלאחר שבדקו אותו מצאוהו שהוא נכרי והרגוהו. וראיתי בספר "טוב ראייה" להגאון ראייה קוק זצ"ל שתמה מפני מה היה חייב אותו גוי מיתה? וכן מרש"י שם ד"ה "מי קרא ספו לך" שכתב: "וניד ר' יסודכ בן בתירה לא כיכ להכרו", משמע שאם היה בידו להרגו היה הורגו, והוא תמוה? ואם נאמר משום שכתוב בתורה "כל בן נכר לא יאכל בו" ואזהרתם של בני נח זוהי מיתתן (סנהדרין נח, סעי"ב), לכאורה הוזהרה זו קאי רק על ישראל שלא יתנו לבן נכר, אבל בן נכר שאוכל מקרבן פסח מנא לן שיתחייב מיתה? ואם תאמר שכאן גילתה תורה שהנכר אסור באכילה, אם כן נפשי להו יותר מזי מצוות לבן נח.

6. וראיתי בשם הגאון מוילנא בספר "דברי אליהו" שהקשה על דברי תוסי שלי' יהודה בן בתירה לא היה לו קרקע בא"י, מהא דמבואר בתוסי בבבא בתרא דף מד, ע"ב שכתבו "דאין לך אדם שאין לו ארבע אמות בארץ ישראל קרקע, דקרקע אינה נגזלת", עכ"ל. ואיכ בודאי שהיה לו ר' יהודה בן בתירה קרקע בא"י? ותירץ דמבואר בסנהדרין דף צג, ע"ב שר' יהודה בן בתירה העיד על עצמו שהיה בן לאחד מהמתים של העצמות היבשות שהחיה יחזקאל שהיו מבני אפרים שיצאו ממצרים לפני זמן הגאולה ונהרגו, והם לא קיבלו חלק ונחלה בא"י, ולפיכך לא היה לר' יהודה בן בתירה חלק בארץ ישראל.

7. ראה על זה בשו"ת "בית זבולי" ח"ג להגרי"מ חרל"פ, סימן כח.

ובפירושו "תורה תמימה" לפסוק "כל בן נכר לא יאכל בו" (שמות י"ב, מג אות רכ"ו) הוכיח מלשון הרמב"ם בפרק ט' מקרבן פסח הלכה ז' שכתב: "המאכיל כזית מן הפסח למומר עכו"ם או לגר תושב או שכיר, הרי זה עובר בלא תעשה. ואינו לוקה אלא מכת מרדות". הרי מבואר מדבריו שהלא תעשה הוא על המאכיל ישראל ולא על העכו"ם עצמו, דלא שייך לעכו"ם ציווי בדין תורה, אלא התורה מזהירה לישראל שלא יתנו לעכו"ם, והוי כמו שכתוב לא יאכילנו. ומי"מ מדלא מפורש לא יאכילנו אין מלקין את הישראלי המאכיל רק מכין אותו מכת מרדות שהוא עונש בית דין כפי ראות עיניהם.

וראיתי בספר "שערי זהר" להג"מ ראובן מרגליות ז"ל למסכת פסחים שם, שכתב כי יתכן שהריגה זו לא הייתה על-פי בית דין, רק משפט קנאים שפגעו בו, כעניין שמסופר על הצדוקי ינאי המלך שניסך על גבי רגליו שרגמוהו כל העם באתרוגיהם (סוכה מח, ע"ב). אבל מצאתי בזהר משפטים דף קכד, ע"א על הפסוק "כל זכורך" מעין הסיפור המובא בפסחים. שם מסופר שסיפרו לרב המנונא שבשעה שעלו לרגל ראו חושך בשמים ורוגז. אמר להם רב המנונא בדקו אולי עלו עמכם בני אדם שלא נימולו או עכו"ם. לשנה אחרת בדקו את האנשים שהלכו עמהם. ראו עכו"ם שמכסים עם גלימתם את פיהם כדי שלא יראו האחרים שאינם מברכים על אכילת הזבח. באו וסיפרו הדבר לבית דין, ושאלו הבית דין לעכו"ם מאיזה בשר אכלו ולא ידעו להשיב והרגום בית דין. אמרו: "ברוך הרחמן שהציל את עמו". הנה מוכח שגוי האוכל מקרבן שאסור לו באכילה, אע"פ שאין עליו האיסור של תורה, חייב מיתה על-ידי בית-דין.

ובספר "טוב ראייה" הנ"ל כתב תירוץ אחר למה הרגו את אותו גוי ארמאה, וז"ל: "ואולי היה בזה משום גזל כיוון שאם היו יודעים שהוא נכרי לא היו נותנים לו בכל ממון שבעולם והוי גזל בהא (ובן נח נהרג על הגזל כסנהדרין נז, ע"א, וכן נפסק ברמב"ם פ"ט ממלכים ה"י ט"ז). או אולי הוראת שעה הייתה שלא יוסיפו בני נכר להתעולל בקדשי ה'".

ובקובץ "אורייתא" חלק ו' המוקדש לפסח וליל הסדר דן הרב מנחם נאה מנויארק על בעיה זו מדוע הרגו לאותו ארמאה, והביא בשם אביו הסבר הסטורי לענין וכך כתב שם: "מה שקטלוהו לה הוא ארמאה אינו מדין תורה אלא מדין מלכות רומי. כי נכרים הוזהרו להכנס לפניו מן הסורג בעונש מיתה...". המחיצה היתה סורג של חומת אבן שנכתב עליה בכתב רומי שעל בן עם נכר אסור להכנס ושם נאמר איום מיתה. וזה כבר מובא במסכת כלים פרק א' משנה ח', וכן מובא בספר מלחמות ו, ב, ד ליוספוס פלביוס.